

مقاله پژوهشی: تأثیر مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بر بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران

محمد رضا فرایی آشتیانی^۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۱۱

چکیده

دفاع به عنوان جزئی از هویت یک ملت، مفهومی فراتر از حوزه‌های شناخته شده نظامی آن است و میتوان ابعاد و عرصه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و سیاسی برای آن قائل شد. از این رو مباحثی همچون فرهنگ دفاعی و مؤلفه‌های غیر سخت آن اهمیت می‌یابد. انقلاب اسلامی یک انقلاب فرهنگی است و مبنای اصیل فرهنگی بر آن حاکم است. فرهنگ دفاعی استحکام‌بخش ساخت قدرت درونی نظام است، چراکه منبع اصلی قدرت در انقلاب اسلامی فرهنگ است و فرهنگ دفاعی میتواند در عرصه‌های مختلف تعریف شود. هدف از انجام این تحقیق شناخت تأثیر مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی بر بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران است. نوع تحقیق کاربردی و توسعه‌ای است. روش آن توصیفی-تحلیلی است و در صدد شناخت مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بر بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران است. نتایج بیانگر آن است مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی تأثیر عمده‌ای بر امر دفاع و بازدارندگی در طول حیات کشور داشته است از جمله برخی از نشانه‌های فرهنگی و ایدئولوژی همانند، مذهب تشیع، کربلا، مناسک و مناسبت‌ها، سرمایه اجتماعی، هویت ایرانی و احساس تعلق به کشور، مقابله با تهدیدات و جهاد و شهادت نقش محوری در فرهنگ اجتماعی ایران بویژه در دوران دفاع مقدس داشته است. دفاع قهرمانانه مردم ایران در ۸ سال جنگ تحمیلی از نشانه‌های قدرت فرهنگی و اجتماعی است. در این تحقیق مؤلفه‌های اجتماعی شامل اعتماد، مشارکت و تجارب تاریخی (آگاهی تاریخی) و مؤلفه‌های فرهنگی از جمله دین، احساس تعلق به کشور و هویت که بیشترین ارتباط را با دفاع و بازدارندگی داشتند مورد مطالعه قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: بازدارندگی دفاعی، عوامل فرهنگی، عوامل اجتماعی، دفاع مقدس، سرمایه اجتماعی

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران تحت تاثیر عواملی از جمله تجربیات تاریخی، عوامل مادی و ساختاری مانند جغرافیا، اقتصاد و ساختارهای سیاسی و عوامل مفهومی شامل ایدئولوژی، ناسیونالیسم، دین، درک تهدید و تصور از خود به بازدارندگی دفاعی در برابر قدرتهای فرامنطقه ای و مخاصمان درون منطقه ای نیازمند است. «سند چشم انداز ۲۰ ساله برنامه سوم توسعه، برنامه پنج ساله پنجم توسعه» در جمهوری اسلامی ایران فرهنگ دفاعی برگرفته از مبانی دین مبین اسلام و تأکیدات قرآن کریم، احادیث و روایات در این زمینه و نظرات بنیانگذار و رهبر کبیر انقلاب اسلامی و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) است که اندیشه ایشان، خصوصاً در مقوله دفاعی، تجلی اندیشه‌های امام خمینی (رحمه...علیه) بوده و در میان عناصر و مؤلفه‌های مشترک گفتمان امام خمینی (رحمه...علیه) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، مواردی همچون خداباوری، توسعه علم و فناوری، ارتقای توانمندی‌های حرفه‌ای، دشمن شناسی، دشمن ستیزی، مقاومت و پایداری، شهادت و ایثار، توکل و اخلاص و مانند آن مورد تأکید قرار دارد. بنابراین پرواضح است که شناخت مبانی فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران نه تنها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است بلکه سبب سهولت در تصمیم‌گیری فرماندهان نظامی و مدیران در سازمان‌های مهم و حیاتی کشور شده و مصونیت در مقابل حمله‌های دشمنان را نیز در صورت رعایت اصول و قواعد آن ایجاد خواهد کرد. ویژگی‌های فرهنگی یک جامعه عمیقاً بر نظام‌های دفاعی، اقتصادی و اجتماعی و سیاسی آن دارای تاثیر فراگیر است و می‌تواند موجبات موفقیت یا شکست ملتی را فراهم آورد. «فرهنگ دفاعی» از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و نقاط قوت فرهنگ ملی و بومی ایران است، این فرهنگ همواره درحساس‌ترین شرایط تاریخی کشور یعنی به هنگام تهاجمات و آماج‌های دشمنان خارجی و گاهاً با حمایت ابرقدرت‌های جهانی و نیز در سایر شرایط به عنوان یک فرهنگ منسجم و پایدار خود را به نمایش گذاشته است. عوامل فرهنگی و اجتماعی نقش مؤثری در شکل‌بندی‌های کنش رفتاری بازیگران دارند. نقش عوامل فرهنگی، اجتماعی از این جهت اهمیت دارد که زیرساخت‌های رفتار جمعی شهروندان در شرایط جنگ، صلح، رقابت و همکاری‌های منطقه‌ای را منعکس می‌سازد. (پوستین دوز، ۱۴۰۱: ۱۱)

نقش یابی جامعه ایرانی در دوران دفاع مقدس، بدون توجه به شاخص‌ها و نشانه‌های مربوط به فرهنگ ایرانی، اندیشه سیاسی ایران‌شهری و بنیانهای ایدئولوژی شیعه امکان‌پذیر نمی‌باشد.

فرهنگ اجتماعی جامعه ایرانی بر اساس «رویکرد مقابله با تهدیدات» و «بیگانگی هراسی» بخش اجتناب ناپذیر آن محسوب میشود. چگونگی مقابله با تهدیدات بازیگران پیرامونی همواره به عنوان بخشی از نشانه‌های بنیادین فرهنگ سیاسی و اجتماعی ایران بوده است. فرهنگ مقابله با تهدیدات در دوران جنگ تحمیلی کاربرد خود را در روند بسیج گروه‌های اجتماعی منعکس ساخت و توانست از طریق یکپارچه سازی ساختاری و بسیج اجتماعی موقعیت خود را در روند جنگ تحمیلی ارتقاء دهد. ج.ا.ایران در طول دوران دفاع مقدس از سازوکارهای مبتنی بر بازدارندگی دفاعی برای مقابله با تهدیدات دشمن و حداکثرسازی نقش اجتماعی فرهنگی در جهت اجتماعی کردن جنگ بهره گرفته است (متقی، ۱۴۰۰). با عنایت به موارد پیش گفته " سوال اصلی تحقیق این است که تا چه اندازه مولفه های فرهنگی و اجتماعی بر بازدارندگی دفاعی ج.ا.ایران اثرگذار هستند؟"

در باب اهمیت و ضرورت می توان گفت، با توجه به شرایط خاص منطقه و شرایط ویژه ج.ا.ایران و تهدیدات داخلی و خارجی، وجود آمادگی دفاعی و بعضاً تهاجمی برای حفظ تمامیت ارضی و دفاع از کيان وطن امری ضروری است. در این راستا تنویر افکار عمومی نسبت به موضوع دفاع و بازدارندگی دفاعی و همچنین ایجاد حس مسئولیت در خصوص دستاوردهای نظام و خاک وطن، بسیار مهم است. یکی از بهترین راه های دست یابی به این هدف، استفاده از ارزش های مولفه های اجتماعی و فرهنگی است که همچون سرمایه ای عظیم از ۸ سال دفاع مقدس، برای مردم و کشور به ارمغان مانده است. از ویژگیهای اصلی دوران دفاع مقدس را میتوان در گسترش مشارکت عمومی مردم در جنگ مشاهده کرد. هویت ایرانی در این دوران بر اساس هویت مقاومت و مقابله بادشمن معنا پیدا کرد. در جنگی که از طرف رژیم بعث عراق و حامیان بین المللی آن بر ایران تحمیل شد، ملت ایران متحمل صدمات جانی، روحی و اقتصادی فراوان شدند. اما مردم لحظه ای از دفاع در برابر دشمن و مقابله با درنگ نکردند. لذا اهمیت زیادی دارد تا با نگاهی آینده نگر، امنیت ملی، دفاع و بازدارندگی دفاعی را با بهره گیری از این سرمایه های اجتماعی و فرهنگی مورد مذاقه قرارگیرد. در این مورد می توان چنین بیان نمود: در حوزه کاربردی؛ دستاوردهای این تحقیق می تواند موجب ایجاد بستر عملی برای تصمیم گیران و تصمیم سازان حوزه دفاعی- امنیتی کشور، جهت توجه به موضوعات اجتماعی، فرهنگی در حوزه دفاع و بازدارندگی از کشور گردد تا در هنگام اتخاذ سیاست و راهبردهای کارآمد دفاعی- امنیتی از قدرت فرهنگی، اجتماعی حداکثر بهره برداری را بنماید. همچنین باعث توجه به رویکردهای

نرم افزارانه در دفاع و بازدارندگی دفاعی از کشور، توسط برنامه ریزان و مسئولان کلان کشور می شود. عدم انجام این مطالعه و بی توجهی به سرمایه های اجتماعی، فرهنگی می تواند صدمات جبران ناپذیری بر امنیت ملی و بازدارندگی دفاعی کشور در صورت تهاجم خارجی وارد کند. زیرا به هر میزان ساخت داخلی (مسائل اجتماعی، فرهنگی) با مشکلات بیشتری همراه باشد طبیعی به نظر می رسد که زمینه برای ظهور چالش های جدید امنیتی و کاهش قدرت بازدارندگی دفاعی فراهم خواهد شد.

مبانی نظری:

الف - پیشینه شناسی

بررسی های به عمل آمده نشان می دهد تا کنون تحقیقات علمی قابل توجهی پیرامون نقش مولفه های فرهنگی و اجتماعی در بازدارندگی دفاعی جمهوری اسلامی ایران انجام نشده است. سایر تحقیقات مرتبط به شرح ذیل:

نهادی و کشاورز (۱۳۹۸) در مقاله ای با عنوان « بررسی تأثیر مؤلفه های فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا.ایران » در نشریه راهبرد دفاعی به بررسی تأثیر مؤلفه های فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا.ایران پرداخته اند. سئوال اصلی تحقیق این است که تا چه اندازه مؤلفه های فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس بر آینده امنیت ملی ج.ا.ایران اثرگذار هستند؟ تحقیق حاضر از نظر هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی (از نوع همبستگی) شیوه گردآوری داده ها کمی-کیفی است. آینده امنیت ملی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی برگرفته از مطالعات انجام گرفته، با کمک پرسشنامه انجام شده است. نتایج حاصل از تحقیق حاکی از آن است که سرمایه فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس در آینده امنیت ملی اثرگذار بودند. همچنین تفاوت معناداری در متغیر آینده امنیت ملی میان وضعیت موجود و آینده وجود نداشت. از سوی دیگر، تفاوت معناداری در وضع موجود و آینده میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس و ابعاد آن وجود داشت.

متقی و زهدی (۱۴۰۰) در مقاله ای تحت عنوان «بازدارندگی دفاعی ایران در دوران دفاع مقدس» در نشریه پژوهش های معاصر انقلاب اسلامی به موضوع بازدارندگی تاکتیکی به عنوان یکی از محورهای اصلی راهبرد دفاعی ایران در دوران دفاع مقدس پرداخته، مشخص گردید ایران از ساز و کارهای کنش تاکتیکی، بهینه سازی نیروی انسانی و حداکثرسازی قابلیت های ابزاری برای

مقابله با تهدیدات دشمن بهره گرفت. هدف از انجام این پژوهش تبیین بازدارندگی تاکتیکی است که دارای شاخص‌ها و نشانه‌های اجتماعی، تاکتیکی و عملیاتی است. سؤال اصلی مقاله آن است که ایران در فرآیند دفاع مقدس از چه سازوکارهای تاکتیکی و عملیاتی در برابر تهدیدات استفاده کرده است. نتایج موبد این مسئله است که ایران از سازوکارهای کنش تاکتیکی مبتنی بر بازدارندگی برای مقابله با تهدیدات دشمن و حداکثرسازی نقش اجتماعی در جهت اجتماعی کردن جنگ بهره گرفته است.

پوستین دوز (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر متقابل عوامل فرهنگی اجتماعی و دفاع مقدس» پرداخته است. عوامل فرهنگی و اجتماعی نقش مؤثری در شکل‌بندی‌های کنش رفتاری بازیگران دارند. نقش عوامل فرهنگی از این جهت اهمیت دارد که زیرساخت‌های رفتار جمعی شهروندان در شرایط جنگ، صلح، رقابت و همکاری‌های منطقه‌ای را منعکس می‌سازد. نقش‌یابی جامعه ایرانی در دوران دفاع مقدس، بدون توجه به شاخص‌ها و نشانه‌های مربوط به فرهنگ ایرانی، اندیشه سیاسی ایرانشهری و بنیان‌های ایدئولوژی شیعه امکان‌پذیر نمی‌باشد. پرسش اصلی مقاله آن است که «فرهنگ اجتماعی چه نقشی در شکل‌بندی رفتار عمومی جامعه ایرانی در دوران دفاع مقدس داشته است؟» در انجام این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده که بر شاخص‌های ارزشی، نگرشی، فرهنگی اجتماعی و الگوی کنش رفتاری جامعه ایران در دوران جنگ تحمیلی تأکید داشته است. نتایج نشان می‌دهد که فرهنگ اجتماعی ایران مبتنی بر نشانه‌هایی از بیگانه‌هراسی و مقابله با تهدیدات بوده که در دوران دفاع مقدس منجر به بسیج گروه‌های اجتماعی برای مقابله با تهدیدات گردیده است.

پوردستان و تافته (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «تبیین لزوم مقابله با جنگ نرم در افزایش فرهنگ دفاعی در منظومه فکری - فلسفی فرماندهی معظم کل قوا^(مدظله العالی)» در همایش علم و فناوری‌های دفاع مقدس پرداخته‌اند. جنگ نرم با غلبه بر طرف مقابل، بدون استفاده از قدرت نظامی و روش‌های خشونت‌آمیز اعمال می‌شود و این نوع جنگ، همه عرصه‌های اجتماعی یک نظام سیاسی را می‌تواند تحت تأثیر قرار دهد. با توجه به اینکه اساسی‌ترین هدف کلان جنگ نرم در همه ابعاد، محورها و سطوح تضعیف مشروعیت نظام است هدف از انجام این پژوهش تبیین لزوم مقابله با جنگ نرم در افزایش فرهنگ دفاعی در منظومه فکری-فلسفی فرماندهی معظم کل قوا^(مدظله العالی) میباشد؛ لذا از حیث هدف، کاربردی و به لحاظ نوع، روش و ماهیت توصیفی

است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که فرماندهی کل قوا بر این اعتقادند که اهمیت جنگ نرم چنان است که خطر آن را می‌توان برابر با جنگ نظامی دانست و همچنین در جنگ نرم، دشمن به سراغ سنگرهای معنوی، ایمانها، عزمها، معرفتها، پایه‌ها و ارکان اساسی یک نظام و کشور می‌رود تا آنها را منهدم نماید.

قاسمی و ستوده مرام (۱۴۰۰) در مقاله ای تحت عنوان «راه‌های حفظ و انتقال فرهنگ ایثار و شهادت دوران دفاع مقدس» در همایش علم و فناوری های دفاع مقدس پرداخته اند. دوران هشت ساله‌ی دفاع مقدس به فرموده‌ی مقام معظم رهبری (مد ظله العالی) «اوج افتخارات ملت ایران است». لذا برای حفظ و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس و فرهنگ ایثار و شهادت به نسل آینده بایستی این فرهنگ با جدیت در برنامه‌ریزی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور مدنظر قرار گیرد.

به فرموده مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) «اگر بخواهیم انقلاب و کشور بیمه باشد، باید این شور و شوق، این حرکت عمومی و بسیج ملت را روز به روز تقویت کنیم.» نتایج نشان می‌دهد یکی از رسالت‌ها و مسؤولیت‌ها در طول تاریخ در همه عصرها و همه تمدن‌ها و کشورها انتقال دادن ارزش‌های حاکم بر جامعه است. حفظ، اعتلاء و انتقال ارزش‌های اصیل فرهنگی و دینی، باورهای مطلوب اجتماعی رفتارهای متعالی فردی و جمعی مانند نشاط و پویایی، عطوفت، استواری، عزم و تلاش از اساسی‌ترین رسالت‌های همگانی است. رسانه‌های گروهی از جمله رادیو و تلویزیون و مطبوعات و وسایل صوتی و تصویری و اطلاع‌رسانی نوین می‌توانند نقش قابل توجهی در تبلیغ و ترویج بسیاری از باورها و ارزش‌های فرهنگی داشته باشند. هنگامی که فرهنگ شهادت در جامعه رواج یافت، شوق و شغفی در قلوب به وجود می‌آید که سبب مسابقه و رقابت بر سر کسب این مقام می‌شود.

در جمع بندی پیشینه‌ها و نوآوری تحقیق می‌توان گفت: از نظر روش شناسی، در این مطالعات عموماً از روش توصیفی-تحلیلی و توصیفی از نوع پیمایشی استفاده شده است که با روش به کارگرفته شده در این مقاله دارای اشتراک می‌باشد، بنابراین در مطالعه مورد بحث از نظر روش شناسی، پیشینه تحقیق مورد استفاده قرار خواهد گرفت. چنین به نظر می‌رسد که نتایج حاصل در پیشینه گردآوری شده، اشتراک لازم را با موضوع این مطالعه، در حوزه مبانی نظری مولفه‌های اجتماعی، فرهنگی دارد؛ لیکن می‌توان اهم تفاوت‌های قابل ذکر این مطالعه راهبردی را با نتایج پیشینه‌های گردآوری شده به این شرح بیان داشت: اغلب قریب به اتفاق تحقیقات انجام شده با

بهره‌گیری از روش‌های کمی و پیمایشی صورت پذیرفته است؛ این مطالعه در نظر دارد با استفاده از روش توصیفی تحلیلی منطبق بر تجارب تاریخی و با تاکید بر سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی موضوع را مورد کنکاش قرار دهد.

الف- مفهوم شناسی

بازدارندگی: در نظام اعتقادی مسلمانان بازدارندگی به نحوی روشن در آیه « وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُوا اللَّهَ وَعَدُواكُمْ وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ » است در این آیه کاملاً روشن مشخص کرده که مسلمانان و حکومت اسلامی باید خود را مجهز کنند برای اینکه شما دشمنان خدا و دشمنان خود را از آن بترسانید. یعنی تجهیزاتی داشته باشید که حتی بدون توسل عملی به آن دشمنان وقتی می‌بینند شما این تجهیزات را دارید مبادرت به دست یازیدن به تسلیحات برای اعمال قدرت بر شما بر نیابند. یعنی در عرصه نظامی قدرت بازدارندگی ایجاد کنید و در حیطه فرهنگی، اجتماعی هم باید قدرت بازدارندگی داشته باشد. (سوره مبارکه الأنفال آیه ۶۰) بازدارندگی به معنای عام، بهره‌گیری از نظام مشخصی از اقدامات تهدیدی توسط یک کشور است به گونه‌ای که کشورهای دیگر از فکر تهاجم و یا انجام کنش منفی نسبت به آن کشور خودداری کنند. (حاج یوسفی، ۱۴۰۰: ۱۶)

فرهنگ دفاعی: فرهنگ دفاعی یعنی هنر خوب عمل کردن در امر دفاع و استفاده بهینه از مجموعه دستاوردهای مادی و معنوی برای حفاظت از چیزی که قصد دفاع از آن هست. به این معنا که در تاریخ هر قوم و نژادی، مجموعه‌ای از بایدها و نبایدها تجلی می‌یابند. «بایدها» بر مبنای تجارب مثبت مادی و معنوی و در کلامی صریح «تجارب خوب» استوار است و برعکس «نبایدها» بازتابی از تجارب منفی مادی و معنوی یا «تجارب بد» هستند. به عبارتی دیگر:

فرهنگ دفاعی یعنی هنر دفع خطر بر اساس موازین و معیارهای مکتبی و در معنای وسیع آن، یعنی هنر خوب دفاع کردن، اجرای سیاست‌های مشخص و استراتژی معین و استفاده بهینه از ابزار مادی و معنوی که سبب دفاع شایسته و مبتنی بر ارزش‌های حاکم بر جامعه باشد. (پوریانی، ۱۳۹۵: ۳۵)

فرهنگ دفاع یعنی اجرای سیاست‌های مشخص و استراتژی معین توسط کسانی که هنر خوب دفاع کردن را با استفاده عقلانی از ابزارهای مادی و معنوی مناسب برای حفاظت و مراقبت از همان دستاوردهای معنوی موادی آموخته‌اند. (مطهر نیا، ۱۳۸۷: ۶۶)

سرمایه اجتماعی: توشه و توان زاید الوصفی است برای صرف نظر کردن از منافع فردی و در گیر شدن در منافع همگان. پیر بوردیو، سرمایه اجتماعی حاصل جمع منابع بالقوه و بالفعلی است که نتیجه مالکیت شبکه بادوامی از روابط کمابیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل بین افراد یا به بیان دیگر عضویت در گروه است. شبکه ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار میکند و آنان را مستحق اعتبار می سازد. البته سرمایه اجتماعی مستلزم شرایطی به مراتب بیش از وجود صرف شبکه پیوندها است. در واقع پیوندهای شبکه ای می بایست از نوع خاصی باشند، یعنی مثبت و مبتنی بر اعتماد. "جیمز کلمن"، یکی دیگر از صاحب نظران معروف در خصوص سرمایه اجتماعی، نوعی از سرمایه است که مانند دیگر اشکال آن مولد بوده و امکان دستیابی به اهداف معینی را که در نبود آن دست نیافتنی می باشند، فراهم می سازد. به زعم وی، سرمایه اجتماعی سبب می شود تا هزینه های دستیابی به اهداف معینی کاهش یابد، اهدافی که در نبود سرمایه اجتماعی دستیابی به آنها تنها با صرف هزینه ها زیاد امکان پذیر می شود. (نیازی، ۱۴۰۰: ۱۴۳)

مقام معظم رهبری^(مدظله العالی)، در باب جایگاه و نقش فرهنگ می فرمایند: «این فرهنگ عبارت است از خردورزی، اخلاق و حقوق اینها را اسلام در اختیار ما قرار داده است. اگر ما به این مقولات به طور جدی نپردازیم، پیشرفت اسلامی تحقق پیدا نخواهد کرد و تمدن نوین اسلامی شکل نخواهد گرفت. هرچه ما در صنعت پیش برویم، هرچه اختراعات و اکتشافات زیاد شود، اگر این بخش را ما درست نکنیم، پیشرفت اسلامی، به معنای حقیقی کلمه نکرده ایم. باید به دنبال این بخش، زیاد کار کنیم.» (امام خامنه ای^(مدظله العالی)، خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳).

فرهنگ دفاعی: در جمهوری اسلامی ایران نیز فرهنگ دفاعی برگرفته از مبانی دین مبین اسلام و تأکیدات قرآن کریم، احادیث و روایات در این زمینه و نظرات بنیانگذار و رهبر کبیر انقلاب اسلامی و مقام معظم رهبری^(مدظله العالی) است که اندیشه ایشان، خصوصاً در مقوله دفاعی، تجلی اندیشه های امام خمینی بوده و در میان عناصر و مؤلفه های مشترک گفتمان امام خمینی و ایشان، مواردی همچون خداباوری، توسعه علم و فناوری، ارتقای توانمندی های حرفه ای، دشمن شناسی، دشمن ستیزی، مقاومت و پایداری، شهادت و ایثار، توکل و اخلاص و مانند آن مورد تأکید قرار دارد. بنابراین پرواضح است که شناخت مبانی فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران نه تنها از اهمیت ویژه ای برخوردار است بلکه سبب سهولت در تصمیم گیری

فرماندهان نظامی و مدیران در سازمان‌های مهم و حیاتی کشور شده و مصونیت در مقابل حمله‌های دشمنان را نیز در صورت رعایت اصول و قواعد آن ایجاد خواهد کرد.

فرهنگ دفاعی یعنی حس تعلق ملی و افتخار به آنچه داریم. فرهنگ دفاعی موتور محرک توسعه و ساخت قدرت درونی نظام است لذا وقتی می‌خواهیم فرهنگ دفاعی را تعریف کنیم، باید یک فهم وسیع‌تری از دفاع را که در لایه‌های مختلف فکری و فرهنگی جامعه جریان دارد و ضامن هویت و پایداری ما در طول تاریخ بوده است، در نظر داشته باشیم.

بازدارندگی: بازدارندگی به معنای عام، بهره‌گیری از نظام مشخصی از اقدامات تهدیددی توسط یک کشور است به گونه‌ای که کشورهای دیگر از فکر تهاجم و یا انجام کنش منفی نسبت به آن کشور خودداری کنند. البته این مفهوم بسیار کلی بوده و می‌تواند به شیوه‌های مختلفی پیاده‌سازی شود. در نظریات روابط بین‌الملل این مفهوم بیشتر از جنبه‌های نظامی و سخت افزاری مورد توجه قرار گرفته است. در ادامه به خاستگاه نظریه بازدارندگی در نظریات روابط بین‌الملل پرداخته و پس از توضیح نظریه بازدارندگی کنت والتز به نوع دیگری از بازدارندگی با عنوان بازدارندگی غیرنظامی یا نرم پرداخته خواهد شد. (حاج یوسفی، ۱۳۸۹)

ظرفیت‌های بازدارندگی: در مورد ایران نقش مسائل فرهنگی و اجتماعی در بازدارندگی بسیار بی‌بدیل و حیاتی است؛ زیرا هم در تجربه‌های تاریخی مختلف در سده‌های معاصر به ویژه از صفویه به این سو ظرفیت خود را نشان داده است و هم ترکیب ظرفیت‌های اسلامی و ایرانی شیعی منابع ارزشمندی را در اختیار سیاستمداران و سیاست‌گذاران قرار می‌دهد. چارلز اسمیت از نظریه پردازان مطرح در حوزه روابط بین‌الملل و مسائل خاورمیانه معتقد است که شکست اقدامات نظامی امریکا در خاورمیانه به دلیل عدم شناخت سیاستمداران این کشور از نقش فرهنگ در بازدارندگی غیرمادی بوده است. تجربه‌های مربوط به وقایع مشروطه و هشت سال دفاع مقدس نمودهایی از فرهنگ غنی جامعه ایرانی در نظام اجتماعی جمهوری اسلامی به شمار می‌روند و نیز تجربه چهار دهه مقاومت و ایستادگی ملت ایران را جزء با عبارت بازدارندگی فرهنگی نمی‌توان به درستی توضیح داد. جمهوری اسلامی با نگاهی فرهنگی و غیرمادی که برگرفته از اسلام شیعی و نگاه متفاوت تمدن ایرانی به مفاهیم دفاعی است، شکل خاصی از دفاع و بازدارندگی را شکل داده است. در این زمینه مفاهیم و اصولی همچون پایداری و مقاومت، شهادت‌طلبی، وحدت، دفاع مردمی و همه جانبه و بیگانه‌هراسی (غرب‌ستیزی) با تقویت سطح و عمق دفاع ملی و افزایش

قدرت در معنای ذهنی و ترکیبی (از عوامل مادی و ذهنی یا به تعبیری محیط عملیاتی و روان‌شناسی) باعث افزایش میزان بازدارندگی کشور در برابر تهدیدها گردیده است. البته این به آن معنا نیست که متغیرهای مادی و عینی در میزان بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدها نقشی ندارند؛ بلکه بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران ناشی از ترکیبی از عوامل ذهنی، فرهنگی و مادی است. تاکنون برای ارزیابی میزان بازدارندگی بیشتر متغیرهای عینی مانند قدرت نظامی (در ابعاد متعارف و غیرمتعارف)، جمعیت، وسعت و پستی و بلندی‌ها، دسترسی به دریا، تعداد متحدان و شکل اتحادها و مسائلی از این قبیل مورد توجه بوده‌اند، اما با ورود نظریه روابط بین‌الملل و متعاقب آن نظریه‌های امنیتی به مناظره سوم و چهارم و ورود نظریه‌های «سازه‌نگاری» و «فرانوگرایی» که از ابعاد «هستی‌شناسی»، «معرفت‌شناسی» و «روش‌شناسی» متفاوتی بهره‌مند هستند، فضا برای نگاه متفاوت به مفاهیم مطالعات دفاعی و راهبردی، به ویژه مفهوم بنیادین بازدارندگی مهیا شد. تحت تأثیر این تحول، کارشناسان با نگاه جدید و از زاویه دیدی متفاوت، به بررسی مفهومی ابعاد مختلف بازدارندگی پرداخته‌اند و در این زمینه، نقش متغیرهای فرهنگی که در فرهنگ راهبردی کشورها وجود دارند را بسیار پررنگ ارزیابی نمودند. (ترابی، ۱۳۹۰)

بازدارندگی غیرنظامی: بازدارندگی غیرنظامی نوعی از بازدارندگی است که بر عناصر و مؤلفه‌های قدرت داخلی تکیه دارد که این عناصر و مؤلفه‌ها ارتباطی با تجهیزات قدرت سخت ندارند. عنصر مهم بازدارندگی نظامی و غیرنظامی «تأثیر روانی» است؛ با این تفاوت که در بازدارندگی نظامی، منبع تولید اثر روانی تجهیزات نظامی است، اما در بازدارندگی غیرنظامی هر موضوع دیگری پتانسیل تبدیل شدن به یک قدرت را دارد. برای نمونه فرهنگ مقاومت و ایثار در دوران دفاع مقدس یکی از عناصر مهم بازدارندگی بود که سبب شد دشمن در محاسبات استراتژیک خود در مقاطع مختلف آن را لحاظ کند و از برخی تصمیمات خود صرف نظر کند.

منبع اثر در بازدارندگی غیرنظامی باید بتواند نوعی تهدید را ایجاد کند تا مانع از اندیشه حمله و یا شروع به جنگ توسط کشور دیگری گردد. در بازدارندگی نظامی منبع اثر، تجهیزات و تسلیحات نظامی است که هر چقدر پیشرفته‌تر و قدرتمندتر باشند دشمن را بیشتر از فکر حمله نظامی باز می‌دارند؛ اما در بازدارندگی غیرنظامی این نقش بر عهده مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی است و هرچقدر این مؤلفه‌ها بیشتر شناسایی و مورد توجه قرار گیرند، کشور و نظام سیاسی از خطرات هجمه بیشتر مصون خواهد بود.

نکته مهم این است که ترس تهدید ناشی از بازدارندگی غیرنظامی بایستی شفاف و روشن بوده و به گونه‌ای باشد که دشمن از وجود آن مطلع باشد. به همین خاطر است که برخی معتقدند در بازدارندگی، تهدید به آسیب و عمل متقابل نقش اساسی دارد. (ترابی، ۱۳۹۰: ۳۶)

از بازدارندگی غیرنظامی گاه با عنوان بازدارندگی نرم و یا عناوینی همچون بازدارندگی فرهنگی یا امنیت فرهنگی، بازدارندگی زیست محیطی یا امنیت زیست محیطی، بازدارندگی سایبری یا امنیت سایبری و بازدارندگی اقتصادی یا امنیت اقتصادی نیز یاد می‌شود که البته هرکدام از این موارد اصطلاحاتی غیردقیق بوده و تنها زیرمجموعه‌ای از انواع بازدارندگی غیرنظامی محسوب می‌شوند. بازدارندگی سایبری به ویژه در چند دهه‌های از اهمیت حیاتی برخوردار شده است و ناظر به ابعادی از بازدارندگی است که امنیت کشور را در برابر جنگ سایبری حفظ می‌کنند. تجربه‌های مختلف نشان می‌دهد که کشورها با توجه به شرایط داخلی متفاوتی که دارند، در حوزه روابط بین‌الملل نیز به گونه‌ای متفاوت تصمیم می‌گیرند و اقدامات مقتضی انجام می‌دهند. فرهنگ سیاسی هر کشور ریشه در فرهنگ عمومی دارد و استراتژی‌های هر نظام سیاسی نیز از دل همین فرهنگ استخراج و اتخاذ می‌شوند.

برای نمونه فرهنگ مردم دو کشور ژاپن و ویتنام نقش مهمی را در مقابله با بیگانگان داشته است؛ به طوری که وقایع مربوط به جنگ در این کشورها در صورتی که فرهنگ عمومی‌شان به گونه دیگری می‌بود، سرنوشت متفاوتی پیدا می‌کرد. هدلی بول که یکی از نظریه پردازان روابط بین‌الملل است، بر آن است که عقب نشینی آمریکا از ویتنام بیشتر از آن که به خاطر تجهیزات نظامی پیشرفته این کشور باشد، به دلیل مؤلفه‌های فرهنگی بازدارنده مردم این کشور صورت گرفته است. جامعه ویتنام جامعه‌ای است که به سنت‌ها بها می‌دهد و نهادهایی همچون خانواده و آموزش در آن بسیار مورد توجه قرار دارند. فرهنگ مردم ویتنام فرهنگی جمع‌گرا است که چنین فرهنگی در مقاطع بحرانی کارکرد مؤثری دارد. کشور ژاپن نیز به ویژه در چند دهه اخیر قادر بوده است تا بازدارندگی غیرنظامی خود را مبنی بر یک طرح اقتصادی پیش برد. تجربه جمهوری اسلامی ایران در حوزه بازدارندگی فرهنگی بیشتر با تجربه ویتنام در جنگ مشابه است و مؤلفه «مقاومت» در هر دو متجلی گشته است.

جمهوری اسلامی با نگاهی فرهنگی و غیرمادی که برگرفته از اسلام شیعی و نگاه متفاوت تمدن ایرانی به مفاهیم دفاعی است، شکل خاصی از دفاع و بازدارندگی را شکل داده است. در این زمینه

مفاهیم و اصولی همچون پایداری و مقاومت، شهادت‌طلبی، وحدت، دفاع مردمی و همه جانبه و بیگانه‌هراسی (غرب‌ستیزی) با تقویت سطح و عمق دفاع ملی و افزایش قدرت در معنای ذهنی و ترکیبی (از عوامل مادی و ذهنی یا به تعبیری محیط عملیاتی و روان‌شناسی) باعث افزایش میزان بازدارندگی کشور در برابر تهدیدها گردیده است. البته این به آن معنا نیست که متغیرهای مادی و عینی در میزان بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدها نقشی ندارند؛ بلکه بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران ناشی از ترکیبی از عوامل ذهنی، فرهنگی و مادی است. (ترابی، ۱۳۹۰: ۱۵۶)

هویت ملی: هویت ملی عبارت است از مجموعه خصایص و ارزش‌های مشترک یک ملت که افراد آن نسبت به "خود" آگاهی یافته و به واسطه‌ی آن احساس یگانگی و تعلق به هم دیگر می‌کنند. هویت ملی باعث تمایز یک ملت از دیگران شده و موجبات معرفی آن را فراهم می‌آورد. هویت ملی بر پایه خصوصیات سرزمینی، فرهنگی، تاریخی، دینی، قومی، نژادی، و غیره شکل می‌گیرد و اساس دولت‌های ملی را تشکیل می‌دهد. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۷).

اندیشمندان مختلف در تعریف هویت ملی تعابیر مختلفی را به کار می‌برند:

- «هگل» از آن به ذهن اجتماعی یاد می‌کند که در برگیرنده همه چیز است.

- «مونتكسیو» و «کنت» عواملی چون نیروی برتر، وحدت و انسجام، احساس عاطفی و

وجوه مشترک را مورد تأکید قرار داده‌اند.

دسته‌ای از صاحب‌نظران داخلی معاصر نیز به عناصری چون احاطه هویت جمعی بر بخشی از هویت فردی و عنصر ممیزه تعهد نسبت به گروه و تعلق عاطفی تأکید می‌کنند.

در تمامی دیدگاه‌های یاد شده می‌توان دو عنصر عمده و مشترک، یعنی «احساس تعهد» و «تعلق عاطفی» را برای هویت ملی جستجو کرد.

بدین ترتیب می‌توان گفت: هویت ملی نوعی «احساس تعهد» و «تعلق عاطفی» نسبت به اجتماع ملی می‌باشد که موجب وحدت و انسجام جامعه است و بخشی از هویت فرد را تشکیل می‌دهد.

هویت ملی در صورتی شکل می‌گیرد که افرادی که از لحاظ فیزیکی و قانونی عنصر یک واحد سیاسی هستند و موضوع قوانین آن واقع می‌شوند از لحاظ روانی هم، خود را از اعضای آن واحد بدانند، اثر چنین احساسی کاملاً واضح است. تنها در این صورت است که یک نظام سیاسی می‌تواند به بقای خود ادامه دهد.

در واقع هویت ملی و ملی‌گرایی به عنوان دو مفهوم همزاد، تعلق به دنیای جدید دارند که در ملت سازی مورد استفاده قرار می‌گیرند، هدف این فرایند تشکیل دولت ملی بر پایه سرزمین معین و جمعیتی دارای اشتراک فرهنگی است و کار ویژه آن نوعی شکل‌گیری بر اساس اشتراک اجتماعی است که متمایز و فراگیر از ممیزه های گروهی، طبقه ای، قبیله ای، قومی و کاستی می باشد.

هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در راجتماع ملی (کل جامعه) است. مهم ترین عناصر و نمادهای ملی که سبب شناسایی و تمایز می شوند، عبارت است از: سرزمین، دین و آیین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات، مردم و دولت در درون یک اجتماع ملی، میزان تعلق و وفاداری اعضاء به هر یک از عناصر و نمادهای مذکور، احساس هویت ملی آنها را مشخص می‌سازد.

هویت عبارت است از: آنچه که موجب شناسایی شخصی باشد، یعنی آنچه که باعث تمایز یک فرد از دیگری گردد. هویت در خلاء مطرح نمی شود. هویت به معنای چه کسی بودن، از نیاز طبیعی انسان به شناخته شدن و معرفی شدن به چیزی یا جایی نشأت می گیرد. این احساس نیاز به تعلق، نیاز ذاتی و احساسی است که در هر انسانی وجود دارد. (حاجیانی، ۱۳۹۱: ۲۴)

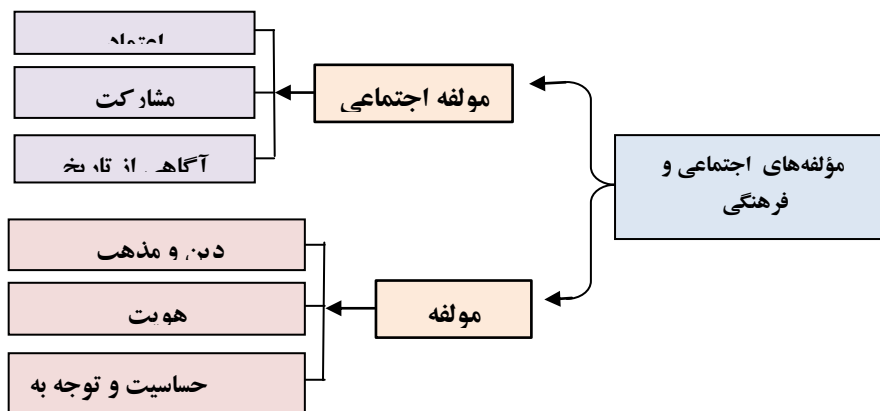
سرمایه‌ی اجتماعی در اسلام

بدیهی است که تکوین سرمایه‌ی اجتماعی و دفاع و بازدارندگی مستلزم عوامل مختلفی است که یکی از عوامل مهم آن، «دین و فرهنگ دینی» است؛ به نظر می‌رسد که دین به عنوان ارزش‌های متعالی با کارکردهایی چون انضباط بخشی، حیات بخشی، انسجام بخشی و... سازوکارهایی را موجب می‌شود که در قالب آن‌ها سرمایه‌ی اجتماعی شکل می‌گیرد و پایه‌های تحکیم و توسعه‌ی همه جانبه فراهم می‌شود. بر این اساس اسلام با انسجام بخشی، تسهیل در جامعه پذیری، تعریف ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، تحکیم عواطف مشترک، تقویت پایه‌های کنترل اجتماعی، افزایش آرامش خاطر، تقویت روحیه گروهی همکاری و تعاون، برقراری کنش‌های اجتماعی مبتنی بر اعتماد و صداقت، تثبیت احساس تعهد، التزام، گسترش و تقویت مشارکت فعالانه و... نقش موثری ایفا می‌نماید. در فرهنگ اسلامی، شواهد و راهبردهای صریحی با دلالت بر اهمیت سرمایه‌ی اجتماعی و متغیرهای اصلی آن نظیر اعتماد عمومی، لزوم اهتمام کارگزاران حکومت اسلامی بر ایجاد نگرش مثبت مردم نسبت به عملکرد حکومت و دست اندرکاران حکومتی، خودداری از اشرافیت و تجمل‌گرایی، پرهیز از تشریفات که بین حکومت‌کنندگان و مردم فاصله بیناندازد، پی

ریزی انسجام اجتماعی و وحدت ملی، اهتمام به قانون، نگاه یکسان حکومت‌گران به عموم شهروندان، تلقی سرنوشت مشترک در میان همه اعضای امت اسلامی (و حتی اقلیت‌های دینی و قومی)، و نهایتاً تلاش برای جایگزینی مفهوم «ما» به جای «من» در عرصه‌های اجتماعی به چشم می‌خورد. (دادگر، نجفی، ۱۳۸۵: ۲۸)

چارچوب نظری تحقیق

در این مطالعه مدل‌های مختلف مولفه‌های اجتماعی و فرهنگی مورد مطالعه قرار گرفت و در نهایت الگوی زیر که به امر دفاع در برابر دشمن و ایجاد بازدارندگی دفاعی در صورت تهاجم خارجی ارتباط بیشتری داشت انتخاب و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

شکل ۱: مدل مفهومی عناصر و مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بازدارندگی دفاعی

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی- توسعه‌ای است؛ کاربردی است زیرا که با استفاده از زمینه و بستر شناختی و ادبیات نظری که تولید نموده برای بهبود و بهینه‌سازی ابزارها، روش‌ها و الگوها به منظور توسعه دانش راهبردی در حوزه اجتماعی، فرهنگی با تاکید بر تجارب تاریخی و دوران دفاع مقدس مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ تا روش‌های مناسب بهره‌برداری منابع انسانی را برای عملیات نیروهای مسلح ایجاد نماید، ماهیت توسعه‌ای دارد زیرا می‌تواند زمینه‌های ارتقاء مطالعات گذشته در مورد تاثیر مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی بر بازدارندگی دفاعی را فراهم سازد. روش انجام تحقیق توصیفی - تحلیلی است که در آن نخست مبانی نظری، پیشینه‌ها، بیانات مقام معظم

رهبری (مدظله‌العالی) امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تأثیر مولفه‌های اجتماعی، فرهنگی را به طور صحیح و سیستماتیک توصیف و تفسیر می‌کند. به منظور جمع‌آوری اطلاعات پیرامون موضوع مدارک مرتبط با پژوهش فیش برداری شده و همچنین سایتهای اینترنتی مرتبط با موضوع مولفه‌های اجتماعی، فرهنگی در امر بازدارندگی دفاعی مورد استفاده قرار گرفته و اطلاعات جمع‌آوری شده و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

همانگونه که از مباحث نظری و مدل مفهومی بر می‌آید، تحلیل مولفه‌های تأثیر گذار اجتماعی و فرهنگی شامل اعتماد، مشارکت، دین و مذهب، هویت ملی، احساس تعلق و در نهایت روندهای اجتماعی - فرهنگی قابل بررسی است.

دین و مذهب: برخی از نشانه‌های فرهنگی و ایدئولوژی همانند، مذهب شیعه، کربلا، مقابله با تهدیدات و جهاد و شهادت نقش محوری در فرهنگ اجتماعی ایران بخصوص در دوران دفاع مقدس داشته است.

نقش یابی جامعه ایرانی در دفاع از کشور بویژه در دوران دفاع مقدس، بدون توجه به شاخص‌ها و نشانه‌های مربوط به فرهنگ ایرانی، اندیشه سیاسی ایرانشهری و بنیانهای ایدئولوژی شیعه امکان پذیر نمی‌باشد. فرهنگ اجتماعی جامعه ایرانی براساس «یکرد مقابله با تهدیدات» و «بیگانه‌هراسی» بخش اجتناب‌ناپذیر آن محسوب میشود. چگونگی مقابله با تهدیدات بازیگران پیرامونی همواره به عنوان بخشی از نشانه‌های بنیادین فرهنگ سیاسی و اجتماعی ایران بوده است. فرهنگ مقابله با تهدیدات در دوران جنگ تحمیلی کاربرد خود را در روند بسیج گروههای اجتماعی منعکس ساخت و کشور توانست از طریق یکپارچه سازی ساختاری و بسیج اجتماعی موقعیت خود را در روند جنگ تحمیلی ارتقاء دهد.

سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی به سیمانی تشبیه می‌شود که بلوک‌های ساختمان جامعه را در کنار هم نگه می‌دارد و یا به عبارتی به مثابه میخ‌های هست که ثبات جامعه را حفظ می‌کند، برخی آن را به روغنی تشبیه کرده‌اند که موجب می‌شود چرخ دنده‌های اقتصاد به روانی بگردند. در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی هم به عنوان یک منبع قابل استفاده و کارآمد در بستر اجتماعی به کار برده می‌شود. صرف نظر از اینکه کدامیک از این تشبیه‌ها سرمایه اجتماعی را بهتر توصیف می‌کنند، هر سه مورد آنها این نکته را القاء می‌کنند که بدون سرمایه اجتماعی نیز جامعه

می تواند به حیات خود ادامه دهد، اما این حیات بسیار شکننده، پرهزینه، و کم دوام خواهد بود به عبارتی سرمایه اجتماعی، نوعی از سرمایه است که مانند دیگر اشکال آن مولد بوده و امکان دستیابی به اهداف معینی را که در نبود آن دست نیافتنی می باشند، فراهم می سازد.

در جمهوری اسلامی ایران، به علت مذهب مشترک، زبان مشترک، آیین و رسوم خاص، اعیاد و عزاداری ها، احترام عامه مردم به یک سری اصول و ارزش ها و... دارای عناصری از اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی است. مردم خصوصاً بعد از انقلاب در تظاهرات و راهپیمایی ها و نماز جمعه ها شرکت کرده اند، حضور فعال در جنگ داشته اند، در مسائلی نظیر سیل و زلزله و سقوط هواپیما و... همگی یک حس داشته اند در مسائلی نظیر حضور تیم های ایرانی در جام جهانی یا قهرمانی ورزشکاران و... نیز این حس مشترک که نماد و نمودی از سرمایه اجتماعی است.

به همین دلیل است که انقلاب اسلامی توانست بر بحران های مهمی چون جنگ تحمیلی و یا هرج و مرج های دوران تأسیس جمهوری اسلامی و حرکت های تجزیه طلبانه، فایق آمده و انقلاب و جمهوری اسلامی را به سلامت از این دوران خارج سازد.

یکی از امکانات و فرصت های کشور اعتباری است که پس از انقلاب بدست آمد این اعتبار و پرستیژ به عنوان یک عامل قدرت ملی در مقابل تهدیدات بیگانه نقشی بازدارنده دارد. این اعتبار در حقیقت ناشی از مقاومت ها و از خودگذشتگی هایی است که در طول جنگ از مردم این سرزمین شاهد بودیم که طی آنها افراد جامعه آمادگی بیشتری برای صرف نظر کردن از منافع فردی خود در راه آرمانهای اجتماعی نشان دادند. سرمایه اجتماعی، فرهنگی ظرفیت های هستند که در صورت بهره برداری از آنها می توان چالش های اساسی را حل و سرمایه اجتماعی، فرهنگی را ارتقاء داد و امنیت و بازدارندگی دفاعی را تقویت نمود.

مشارکت: یکی از موضوعات مهم در دوران ۸ ساله دفاع مقدس را می توان در گسترش مشارکت عمومی مردم در جنگ مشاهده کرد. هویت ایرانی در این دوران بر اساس هویت مقاومت و مقابله با دشمن معنا پیدا می کرد. در جنگی که از طرف رژیم بعث عراق و حامیان بین المللی آن بر ایران تحمیل شد، ملت ایران متحمل صدمات جانی، روحی و اقتصادی فراوان شدند اما لحظه ای از دفاع در برابر دشمن و مقابله با او درنگ نکرد. اکثریت قریب به اتفاق همه جناح های سیاسی در کشور عموم مردم را به مقاومت در برابر این تهاجم

فراخواندند و مقابله در برابر مهاجم و ایجاد بازدارندگی دفاعی را وظیفه ای مقدس اعلام کردند. بخش قابل توجهی از مشارکت گروه های اجتماعی مبتنی بر قالب های هویتی و ارزشی بوده است.

اعتماد: اعتماد عمومی یعنی انتظار مردم از دریافت مثبت به خواسته های آنان از طریق متولیان امور عمومی میباشد. در بحث اعتماد عمومی پاسخگویی فرهیختگان سبب افزایش رضایتمندی شهروندان و به تبع آن ارتقای اعتماد آنها میشود و با تحقق اعتماد عمومی، مشارکت عمومی مردم جامعه افزایش مییابد. در حقیقت مشارکت عمومی شهروندان تنها در سایه اعتماد عمومی آنها نسبت به دولت و سازمانهای دولتی محقق میگردد. اعتماد بقای روابط اجتماعی پایدار و صلح آمیز را که بنیاد رفتار جمعی و همکاری مفید میباشد، ممکن میسازد. مهمترین مؤلفه برای تقویت سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی را میتوان حکمرانی خوب به شمار آورد؛ مثل برخی دیگر از مفاهیم، حکمرانی خوب را میتوان بر اساس ویژگیهای آن و یا بر اساس فرآیند تعریف کرد. به عبارت دیگر در تعریف بر اساس ویژگیها، وضعیت حکمرانی خوب تعریف میگردد حکمرانی خوب عبارت است از: حاکمیت با ویژگیهایی همچون مشارکت جویی، شفافیت، پاسخگویی، اثربخشی، رعایت برابری، ارتقای حاکمیت قانون و تعیین اولویتهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر مبنای اجماع وسیع تر که در آن ندای ضعیف ترین و آسیب پذیرترین افراد در اتخاذ تصمیمات و تخصیص منابع شنیده شود. در دوران دفاع مقدس همه این مفاهیم در حرف و عمل مشاهده می شد و به همین دلیل بود که هیچکس تردیدی در پیروزی جنگ نداشت. و تمام اقشار مردم به نظام سیاسی اعتماد داشتند و این اعتماد سبب حل بسیاری از مشکلات از جمله ۸ سال دفاع مقدس شد.

حساسیت و توجه به سرنوشت کشور: حساسیت و توجه به سرنوشت کشور از جمله شاخص های سرمایه اجتماعی - فرهنگی می باشد مجموعه ای از شاخص هایی است که وجه مشترک همه آنها را حساسیت نسبت به سرنوشت جامعه، آینده کشور و نیز بهروزی مردم تشکیل می دهد. این حساسیت طبعاً مراتب مختلفی دارد، که بالاترین آنها را می توان آمادگی افراد برای دفاع نظامی از کشور به منظور بازدارندگی در برابر دشمن دانست. در دوران دفاع مقدس برخورداری از این مولفه باعث گردید بیش از نیمی از جمعیت کشور داوطلب حضور در جبهه های جنگ جهت مشارکت در عملیات برای دفاع از کشور بودند.

هویت ملی: جنگ تحمیلی افزون بر تقویت روحیه حماسی بر مبنای مولفه های جغرافیایی و تاریخی شکل گرفت و این دوران فرصت بی نظیری برای بازیابی و بازسازی مولفه های اعتقادی

و دینی هویت مردم مسلمان ایران بر پایه ارزش های اسلامی فراهم آورد. هشت سال دفاع مقدس یکی از درخشان ترین عرصه های دفاع محسوب می شود؛ هنگامه ای که ملت ایران در اتحادی بی نظیر و یکپارچه به مصاف با دشمن متجاوز رفتند و برای حفظ و پاسداری از خاک وطن، سراسر عشق، ایثار و شجاعت شدند، پس از پایان جنگ نیز مجاهدانی از تبار شهیدان برای دفاع از اسلام و حریم اهل بیت(ع) در قامت مدافعان حرم در جنگ با اندیشه های افراطی و تکفیری، جامعه برانزنده شهادت را بر تن کردند و تحسین جهانیان را برانگیختند. افتخارات شهادت طلبی، رشادت، ایثار، گذشت، مردانگی و شجاعت در دوران جنگ تحمیلی به دست آمد، دفاع مقدس تاثیر ژرفی بر هویت ملی و اسلامی ما داشت و جنگ تحمیلی در واقع یک حرکت هماهنگ و منسجم گروه های مختلف مردم به منظور عقب راندن دشمن از این سرزمین و برای حفظ نظام مقدس جمهوری اسلامی بود.

تجارب تاریخی: درباب تجارب تاریخی باید به واقعیتهای تاریخی توجه کرد و آن واقعیتهای است که در آن بر اساس نظریات موجود «ایران، چه آگاهانه و خودخواسته و چه ناخواسته و از روی ناچاری به گونه ای استراتژیک تنهاست و محروم از هر گونه اتحادهایی معنادار و متصل به قدرت های بزرگ است.» ایران دچار تنهایی استراتژیک است یعنی در طراحی، تدوین، کاربرد و پیشبرد استراتژی های کلان خود تنهاست. تنهایی استراتژیک ایران اشاره به وضعیتی است که در آن ایران فاقد هر گونه اتحادی طبیعی با ابرقدرتی جهانی یا قدرتی بزرگ است؛ فقدان که با پیروزی انقلاب اسلامی، و جنگی خونین و طولانی با عراق بیش از پیش تشدید شد. دفاع هشت ساله از وطن آن هم در برابر عراق یعنی که هر دو ابرقدرت دوران جنگ سرد از یک سوی میدان نبرد پشتیبانی می کردند تنهایی استراتژیک ایران را نشان می دهد. متحد استراتژیک ایران که توانسته این کشور را بیش از ۲۵۰۰ سال با وجود ۵ بار اشغال و ۵۰۰ بار حمله حفظ کرده است مردم با ویژگی های فرهنگی اجتماعی ضد متجاوز بودند به عبارتی متحد استراتژیک کشور در طول تاریخ مردمان این کشور بوده اند.

نتیجه گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه گیری

امروزه، رویکردهای نرم افزارانه در تأمین و تحقق امنیت و دفاع از کشور، درکانون توجه غالب برنامه ریزان و مدیران سازمانها قرار گرفته است. در این راستا، موضوعات «اجتماعی - فرهنگی» به دلیل بهره مندی از مؤلفه های نرم افزارانه، به یکی از محورهای اصلی مطالعات و راهبردهای قدرت نرم در عرصه های کلان تبدیل شده است زیرا موضوعات اجتماعی، فرهنگی تاثیرات عمیق و فراگیری بر سرنوشت کشور از جمله مقابله با دشمن خارجی و ایجاد بازدارندگی دفاعی ایجاد

می‌کند که این موضوع در ۸ سال دفاع مقدس مشاهده شد. مطالعه تاریخی جنگ‌ها از جمله نبرد استالین‌گراد، جنگ ویتنام، جنگ ایران و عراق، حمله آمریکا به افغانستان، عراق و لیبی حمله داعش به عراق و سوریه و حمله طالبان به افغانستان بیانگر این است که مقاومت مردم در برابر دشمن خارجی رابطه معناداری با شرایط اجتماعی - فرهنگی جامعه دارد. عوامل فرهنگی و اجتماعی نقش مؤثری در شکل‌بندی‌های کنش رفتاری بازیگران دارند. نقش این عوامل از این جهت اهمیت دارد که زیرساخت‌های رفتار جمعی شهروندان در شرایط جنگ، صلح، رقابت و همکاری‌های منطقه‌ای را منعکس می‌سازد.

ب- پیشنهادها

پیشنهادهای تحقیق به شرح ذیل ارائه شده است:

بزرگترین و مهمترین مسئله در جوامع دنیا از جمله ایران موضوع اجتماعی - فرهنگی جامعه است سایر امور (سیاسی، اقتصادی، زیست محیطی و...) همه نتایج و حاصل‌گرایش‌های فرهنگی است. برای بهبود وضعیت و تقویت مولفه‌های تأثیرگذار اجتماعی و فرهنگی به منظور دفاع از کشور و ایجاد بازدارندگی دفاعی باید اقداماتی به شرح ذیل را انجام داد:

- تقویت بعد جمعی دین‌داری، احترام به ارزش‌های دینی در کشور، زیرا دین همانند یک سیمان اجتماعی، توانست در دوران دفاع مقدس همه مردم را به هم وصل و همبستگی و انسجامی قوی در جامعه حاکم کند.
- تقویت فرهنگ مقاومت و پایداری با بهره‌گیری از مولفه‌هایی هم چون؛ استکبارستیزی، جهاد و احیا و تقویت هویت دینی در مقابله با اقدامات دشمن و افق روشنی جهت رسیدن به بازدارندگی دفاعی .
- تقویت امکانات مالی و اقتصادی افراد جامعه به منظور دفاع از کشور و ایجاد بازدارندگی دفاعی در صورت تهاجم دشمن
- کارآمد نمودن سیستم‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و.....
- افزایش احساس همدلی و همگرایی دولت با ملت و ارتقاء نظام خدمت‌گذاری و پاسخگویی دولت به مردم و بالابردن سطح حمایت و پشتیبانی مردم از دولت
- ارتقاء سطح حمایت و پشتیبانی مردم از نظام و مشارکت جویی آنان در حل آسیب‌های اجتماعی

فهرست منابع

- پوردستان، احمد و تافته، گودرز، (۱۴۰۰) تبیین لزوم مقابله با جنگ نرم در افزایش فرهنگ دفاعی در منظومه فکری- فلسفی فرماندهی معظم کل قوا^(مدظله العالی)، همایش ملی علم و فناوری در دوران دفاع مقدس
- پوریانی، جابر و چشمه‌نور، مرتضی (۱۳۹۵) فرهنگ دفاعی (ارزش‌ها و الزامات حفظ و نهادینه سازی)
- ترابی، قاسم و رضایی، علیرضا (۱۳۹۰) نشریه مطالعات راهبردی، دوره ۱۴ شماره ۴
- حاج یوسفی و انصاری فرد، معصومه (۱۴۰۰) بازدارندگی به مثابه استراتژی امنیتی- دفاعی جمهوری اسلامی ایران؛ چالش‌ها، الزامات و مدل راهبردی آن، فصلنامه علمی مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۱۴ شماره ۳ پاییز ۱۴۰۰
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۱)، «هویت ایرانی اسلامی و امنیت پایدار جمهوری اسلامی»، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره چهاردهم
- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۸۵) تاثیر جهانی شدن بر هویت، فصلنامه مطالعات جهان، دوره ۲ شماره
- دادگر، یداله و نجفی، محمد باقر (۱۳۸۵) نشریه اقتصاد اسلامی دوره ۶ شماره ۲۴
- رشید، غلامعلی و کریمی، حمید (۱۴۰۰)، بررسی عوامل موثر در توان بسیج مردمی در قالب الگوی بازدارندگی همه جانبه دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تهدید ناهمگون، نشریه پژوهش‌های معاصر انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰ دوره ۳ شماره ۹
- پوستین چی، زهره (۱۴۰۱)، «فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس دوره ۸ شماره ۱ شماره پیاپی ۲۹، بهار ۱۴۰۱
- قاسم، رحیم و ستوده مرام (۱۴۰۰) همایش ملی علم و فناوری در دوران دفاع مقدس
- متقی، ابراهیم، زهدی، یعقوب (۱۴۰۰) فصلنامه پژوهش‌های معاصر انقلاب اسلامی دوره ۳ شماره
- مطهرنیا، مهدی (۱۴۰۰) مجموعه آثار و مقالات برگزیده دهمین کنگره پیشگامان پیشرفت
- مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای^(مدظله العالی)، خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳ دیدار با مردم
- ملکشاهی، مجتبی و شیخ ویسی، یاسر (۱۳۹۸) مبانی فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی
- نیازی، حسن (۱۴۰۰) سرمایه اجتماعی و امنیت عمومی، انتشارات ناجا
- یوسفی، اشکان و نهادی، هادی (۱۳۹۸) نشریه: راهبرد دفاعی دوره: ۱۷ شماره: ۶۶